

Reiner Stach

FRANZ KAFKA ÉS FELICE BAUER TALÁLKOZIK

Schweitzer Pál fordítása

Befejezéséhez közeledik Franz Kafka műveinek kritikai kiadása a frankfurti S. Fischer Verlagnál. A nagyszabású és tudományos jelentőségű vállalkozás kiegészítéséül a kiadó cég megbízást adott az irodalomtörténész, esszéista és újságíró Reiner Stachnak egy minden korábbinál részletesebb Kafka-életrajz megírására. A készülő munkából két fejezetet közre is adtak egy brosúrában. Ezekből az egyik Kafka és Felice (a név franciásan Felisznek ejtendő) Bauer első találkozását és annak következményeit beszéli el. 1912-től 1917 végéig tartott Kafka kapcsolata Felice-szel, akit kétszer is eljegyzett, de mind a kétszer fölbontotta az eljegyzést. Az író műveiből vett idézetek legtöbbször az ELBESZÉLÉSEK és a NAPLÓK, LEVELEK kötetek (Európa, 1973, illetve 1981) alapján közöljük.

Bár Kafka ellenállása kifulladt azzal szemben, hogy kötetet állítson össze írásaiból, agyáljai nem múltak el. Valósággal átélhetővé válik, milyen rossz hangulat uralkodott el rajta, amikor visszatért szüntelenül fecsegő családja körébe és az írógépkopogástól hangos hivatalba, nem is szólva azokról a terhes kötelezettségekről, amelyeket a gyár rótt rá, ahol újfent fölügyelni kellett egy motor javítását, miközben órák hosszat fölöslegesen ott ácsorogva alig jutott levegőhöz a kipufogógáztól. Mennyire nehéz volt elviselni az ilyesmit annak, aki nemrég még minden felelősségtől mentesen kóborolta be a Harz-hegység lankáit, és teljes három hétig meztelenül hemperegthetett a fűben, akár egy kisgyerek.

A menekülés korábban jól bevált útja, a visszahúzódás a dunyha alá, most el volt torlaszolva. Kafka ugyanis megigértte, hogy átadja egy könyv kéziratát, Max Brod pedig sürgette a döntést a szövegek végleges kiválasztása dolgában, és azt állította, hogy Ernst Rowohlt már érdeklődött, mikor fogja megkapni a kéziratot. *Kiválasztásról* volt szó csupán, hiszen Kafka fiókjai tele voltak kiadatlan kéziratokkal. Brod rosszállóan írt erről naplójában. Most azonban Kafkának új munkamódszert kellett elsajátítania: írásainak újfajta megítélését. A „nyomdakésszé tétel” kényszerű szemléletváltást követelt tőle. Megszokta, hogy a belső egybehangzást a valósággal, valamint az egyöntetűséget – a „kétségmentességet”, ahogy AZ ÍTÉLET-ben írja nemsokára – tekintse a művészi siker egyedüli követelményének, most pedig mérlegelni kellett szövegeinek egy teljesen ismeretlen olvasóközönségre gyakorolt *hatását*. Ez a távolbahatás azonban nem csupán ellenőrizhetetlen, hanem mindenekelőtt visszafordíthatatlan. Amit egyszer már kinyomtattak, azt soha többé nem képes megváltoztatni a tökéletesítésre irányuló bármily erős akarat sem. Innen ered Kafkának a helyesírást és a központozást illető aggályos gondossága, ami egyre jobban idegesítette Max Brodot.

Érthetővé válik ez a bizonytalankodás, ha meggondoljuk, hogy Kafkának nem újonnan keletkezett, érzelmeinek világában még elevenen élő szövegeket kellett köz-

rebocsátania. Úgy szólt a megállapodás, hogy a SZEMLÉLŐDÉS címet viselő kötetben a már folyóiratok által közöltekön kívül közelebről nem meghatározott számú további daraboknak kell helyet kapniuk. Itt azonban Brod (és vélhetően Rowohl meg Kurt Wolff is) rosszul ítélte meg Kafka lehetőségeit – még akkor is, ha föltételezzük, hogy nagy kedve volt publikálni. Kafka kénytelen volt hajdan írt és már régóta kudarcnak tartott munkájából, az EGY KÜZDELEM LEÍRÁSÁ-ból a kötet számára részeket kiemelni, a naplójában pedig csupán hét további olyan vázlatot talált, amelyekkel ki lehetett rukkolni, vagy legalább megérdemelték, hogy tovább foglalkozzék velük. Ezzel a csekély terjedelmű anyaggal, amellyel jórészt képtelen volt már azonosulni, több estén át küszködött; 1912. augusztus 7-én végleg elment tőle a kedve, és kimentette magát egy Brodnak írt, rossz lelkiismeretről árulkodó levélben.

„Drága Max! Hosszas kínlódás után – feladom. Képtelen vagyok és a közeljövőben aligha is leszek képes a még hiányzó darabok tökéletesítésére. Mivel ez most nem megy, ám valamely szerencsés órán még kétségkívül sikerülhet, azt tanácsolnád nekem – s miféle indoklással, kérlek –, hogy józan elmével publikáljak valamit, ami rossz, hogy azután ugyanúgy viszolygjak, mint a Hyperionban megjelent két elbeszélés láttán? [...] Mondd, hogy igazam van! Ez a művi munkálkodás és töprengés mindvégig zavart, fölösleges nyomorúságokat hozott rám. Rossz dolgokat végérvényesen rossznak csupán a halálos ágyán hagy az ember. Mondd, hogy igazam van, vagy legalább azt, hogy nem veszed rossz néven; akkor újra jó lelkiismerettel a te vonatkozásodban is nyugodtan kezdhetnék valami másba.”

Brod látta, hogy a határozott hang ellenére is nyitva maradt egy kiskapu – a burkolt ígéret, hogy később „valami mást” fog adni, csak hagyják most békén, úgy hangzott, akár egy iskolás fiú gyámoltalan mentegetőzése, ha nem csinálta meg a házi feladatát. Kafka azonban egész komolyan gondolta. Bár Jungbornban, sokkalta jobb külső körülmények között is, csak egy-egy sorral volt képes tovább írni a regényét, most meg volt győződve róla, hogy a SZEMLÉLŐDÉS, ez az értéktelen fércmű rabolja el tőle a méltó irodalmi alkotásra fordítható időt. Sőt naplójában akadályoztatásának okául jegyzi föl: *„mennyi nevetséges, káros öntudat támad annak nyomán, hogy a közlés szempontjából elolvassa az ember a régi dolgokat”.*

A néhány nap múlva gyökeresen más körülményeket teremtő események fényénél könnyű belátnunk, hogy itt önmagát csapta be Kafka. Nem az időhiány és különösen nem az öntetszelgés akadályozta abban, hogy irodalmi alkotómunkára összpontosítson. Mégis egyre inkább úgy érezte, hogy elegendő alkotóereje van már hasonlíthatatlanul értékesebb szövegek írásához, olyanokhoz, amelyek képesek kielégíteni még az ő kételyekkel vegyes vágyakozását is az emberileg elérhető tökéletességre. Ez az érzés nem volt önámítás. Csupán a nekilendülő megrendülés hiányzott, amelynek jellegével ekkor még korántsem lehetett tisztában. Brod viszont nem értette, hogy Kafka mire vár. Ő azt írta a kézirat átadásakor, hogy a SZEMLÉLŐDÉS „*isten próza*”, és teljesen idegen volt számára a gondolat, hogy barátjának alkotói szempontból még áttörést kell végrehajtania (noha később éppen ő képviselte ezt a nézetet). Brod kétségkívül szeretne volna, hogy Kafka terjedelmesebb mű alkotásába fogjon, sikerüljön neki regényt írnia, és remélte, az első könyv megjelenésével járó siker – meg a nyomában mindenképp fellépő büszkeség – meg fogja adni az ehhez szükséges lelki ösztönzést. Ennek bekövetkezett Brod nem csupán saját magánál tapasztalhatta, de nemegyszer tanúja lehetett annak az általa ismert sokszínű irodalmi életben is. Nagy bánatára azonban kiderült, hogy Kafka esetében az alkotókedv hullámszínű életszerűségén és más hatások befolyásolják, aminek csupán szelid előjátéka volt a SZEMLÉLŐDÉS körüli huzakodás.

E pillanatban Kafka nem akart már kötélnek állni, azt pedig nem nehéz elképzelni, hogy miként reagált erre Brod. Bizonyára súlyos szemrehányásokkal illette, hiszen Kafka tanúk jelenlétében tett olyan ígéretet, amit nem lehetett valami megfoghatatlan természetű „nyomorúságra” hivatkozva visszavonni. Kafka *igenis* képes rá, hogy próza-miniatűrűit olyan állapotba hozza, amit később is vállalni tud, ebben Brod-nak nem volt a leghalványabb kétsége sem. Minden föltétlen meggyőződéshez hasonlóan ez is tekintélyes szuggesztív erőt tudott kifejteni. Mert az idézett levelet követő napon már ez a tömör bejegyzés kerül Kafka naplójába: „*Normális lelkiállapot végső erőfeszítésével befejeztem a BALEKFOGÓ-t; nagyjából meg vagyok vele elégedve.*” Néhány napig még kitart ez a végső erőfeszítés, megállapodás születik tehát, hogy augusztus 13-án este a Brod lakásán majd kialakítják az íráskor végleges sorrendjét, és megbeszélik, mi legyen a kiadóval kapcsolatos további teendő. Harmincegy kéziratoldal készült el.

Amint a történelemnek általában, az eszmék és az irodalom történetének is megvannak azok a kiemelkedő dátumai, amelyek „sorsdöntő” pillanatokként rögződnek az utókor kulturális alapismeretei sorában, sőt olykor a közvetlen résztvevők emlékezetében is. Gyakorta olyan pillanatok ezek, amelyekben régóta előkészített, ám a tudat által nem észlelt fölhalmozódott ösztönzések és elképzelések valamely külső és véletlen esemény nyomán berobbannak a tudatba, és teljesen kitöltik azt. Ilyen volt az 1749. év októberének az a délutánja, amikor a fantaszta Jean-Jacques Rousseau a Párizsból Vincennes-be vezető országúton ráébredt, hogy miképpen bírálható civilizációnk; ilyen volt Hölderlin első találkozása az általa utóbb „Diotimá”-nak nevezett Susette Gontard-ral a Majna-parti Frankfurtban 1795 utolsó napján; ilyen volt, amikor 1881. augusztus elején a silvaplanai tó partján tett séta közben Nietzsche agyában földerengett „*a változatlan örök visszatérésének*” gondolata; és ilyen volt Valéry búcsúvétele az irodalomtól 1892. október 4-ének viharos éjszakáján Genovában. Nem ritka, hogy az effajta élmények „csillagórák”-nak minősülnek: akik átélik őket, úgy érzik, akaratuktól függetlenül, egy hullám taraján emelkednek a magasba, érzékelésük és gondolkodásuk mindaddig ismeretlen intenzitásúvá válik, tisztul a homály, és egyszeriben megvilágosodik előttük a régóta keresett „helyes” út. Ilyen pillanatok elindíthatják a termékenységnek egész életen át tartó hullámait, amelyek aztán feledtetik a kezdő lökést adó banális körülményeket – noha ez a lökés, ahogyan Rousseau pontosan leírta, rendkívül fájdalmas is lehet.

Ilyen pillanatok sorába illeszkedik 1912. augusztus 13-ának estéje is, amely szemmel láthatóan megváltoztatta a németek, de talán az egész világ irodalmának arculatát. A főnti példákkal ellentétben viszont nem nélkülözi a tragikomikus vonást ez a pillanat. Ez ugyanis *tervszerűen* következett el – mégpedig Max Brod idézte elő, akinek szemében az irodalom sorsdöntő napja volt az, amikor Kafka átadja első könyvének kéziratát. A művelt világnak meg kell jegyeznie ezt a napot, amelynek következményeiről magának a szerzőnek fogalma sem lehetett még. Beteljesült, sőt túlteljesült ez az elvárás, mégpedig olyan, nagyságrendileg magasabb szinten, amelyről a fölsőfokok használatától korántsem idegenkedő Brod nem is álmodott, amely azonban groteszk módon a semmibe futtatta azt a stratégiát, amit a publikációval kapcsolatban követett. Miközben nagy igyekezettel azon volt, hogy beállítsa a váltókat, melyek Kafkát az irodalmi siker sínjeire irányítják, barátja olyan transzba esett, amelyből egészen más emberként tért magához. Szerencsés véletlen jóvoltából, akár egy lassított fölvételen, csaknem percről percre nyomon követhetjük, hogy ez *miképpen* történt.

Kafka, szokásához híven, egyórás késéssel érkezett. Képzeltető, mennyire ideges volt Brod, hiszen túl régen várta már ezt a napot ahhoz, hogy most nyugodtan el tudja viselni Kafka kiszámíthatatlanságát. Ugyan mi késleltette? A pocsék idő? Végzett-e a SZEMLÉLŐDÉS összeállításával? Szó sincs róla! Kiderült, hogy még a legfontosabbat sem gondolta át, amit ma meg kell beszélni: az írások leghatásosabb elrendezését. Ez nyilván fontos volt számára, de Brod ezekben a dolgokban sokkal több tapasztalattal rendelkezett, és Kafka megszokta, hogy őrá bízta magát; most is, mint számtalan korábbi estén, majd kényelembe helyezik magukat, és nyugodtan megbeszélik az ügyet.

Azonban meglepetés várt Kalkára („*a meglepetés sohasem kellemes*” – írta egy hónappal később Brod a menyasszonyának): az ebédlőasztalnál Brod családján kívül egy vendég is ült, egy általa még soha nem látott fiatal nő. Ez bosszantotta. Bár Kafka többnyire fölélné, ha bizalmas körben egy (de szigorúan csak *egy*) idegentől a társalgás új ösztönzést kapott, de épp ma, amikor olyasmiről lesz szó, aminek gyötrelmeiről egyedül Brodnak van tudomása, jobban inyére lett volna a feszelen otthonosság. Némi zavarral nyújtott kezét a nőnek a nagy kerek asztal fölött – ez kisebb melléfogás volt, hiszen még be sem mutatták neki –, és leült vele szemben.

Amint megtudta, a leány távoli rokon, Brod sógorának, Max Friedmann-nak unokanővére. Felice Bauernek hívják, berlini zsidó nő, aki megszállt egy prágai hotelben, hogy másnap továbbutazzék nővéréhez, aki Budapestre ment férjhez. Éppen fényképeket nézegettek – valószínűleg a Brod által nemrég Weimarban készített képeket –, Kafka bekapcsolódott, és egyenként nyújtotta át a fotókat. Felice Bauer komoly arccal és alaposan szemügyre vette őket, csak a magyarázatok hallgatása közben pillantott föl, és nem törődött az időközben fölszolgált étellel. Amikor Brod erre nézve megjegyzést tett, azt válaszolta, hogy nincs számára undorítóbb az olyan embernél, aki folyton eszik. Kafka fölfigyelt.

Bár aznap tulajdonképp nem volt helyénvaló az egyébként szokásos és a beavatottakhoz illő beszélgetés irodalmi dolgokról, Brod hosszasan ecsetelte, hogy egy operett bemutatóját tervezi, Felice-t pedig a megszólaló telefoncsengő arra indította, hogy elmeséljen egy buta telefonos jelenetet, amit a berlini Residenztheaterben látott. (Kafka úgy megjegyezte az elbeszélte jelenetet, hogy emlékezetből föl tudta mondani.) Szó esett a jiddis színházról is, erről Kafka nyilván mosolyogva mesélt, amit, mint utóbb kiderült, Felice, iróniának véelve, teljesen félreértett. Amikor udvariasságból a prágai és berlini családi kapcsolatok kerültek szóba, Bauer kisasszony nem valami tapintatosan fölelevenítette, hogy gyermekkorában a fivére és több unokabátyja – köztük tehát bizonytal Brod későbbi sógora is – sokszor megverte, és a karja csupa kék folt volt. Megemlítette a foglalkozását is: három évvel azelőtt gyors- és gépirónóként vállalt állást az egyebek mellett gramofonokat és diktafonokat gyártó Carl Lindström Részvénytársaságnál, ahol igen hamar felelős beosztást nyert – e találkozás idején vélhetően már cégjegyző volt. Mindezzel együtt egyáltalán nem tartotta alacsonyrendű tevékenységnek a gépirást – amit most már többnyire más nők végeztek el neki –, kiderült, hogy egyenesen „élvezte”, ha kéziratokat gépelhetett, és arra kérte Brodot, küldje el neki írásait Berlinbe. Kafka elképedve csapott az asztalra.

Nyilván senkinek sem jutott volna eszébe a jelenlévők közül a cionizmusról alkotott véleménye felől kérdezni a gépirókisasszonyt, ám ő mintegy mellékesen megemlítette, hogy behatóan foglalkozott a héber nyelvvel. Kafka ismét alig akart hinni a fülének, és előhívta az általa előfizetett *Palästina* című folyóirat egy „véletlenül” épp nála levő példányát. Nem kéne már egyszer úgy tenni, mint a Palesztinát járt és Prágában meg-

bámult számos turista, és szintén megkockáztatni az odautazást? Eddig még maga Brod sem gondolt komolyan arra, hogy saját szemével győződjék meg az Ígéret Földjének létezéséről. De hát miért is ne? Az egyébként ezerféle aggálytól gyötört Kafka egyszerre csak mindenre hajlandó volt, még arra is, hogy a jövő évi szabadságát teljesen Palesztinának szentelje. Ekkor csoda történt: Bauer kisasszony készen mutatkozott az épphogy megismert férfakkal együtt elindulni erre az útra, amely akkoriban még expedíciószámba ment, és különféle kényelmetlenségekkel járt. Valóban komolyan gondolja? Felice kijelentette, hogy nem ingadozó természet, és a kezét nyújtotta. Kafka belescapott a feléje nyújtott tenyérbe.

A társaság átment a zongoraszobába – Felice, minthogy átázott a cipője, kissé kínos érzéssel csoszogott Brod anyjának papucsában –, Kafka ott végre kitergegethette kéziratait. Brod valószínűleg jócskán megdöbbent a csekély terjedelem láttán – hogyan lesz ebből könyv? Az elrendezés kérdését könnyebb volt megoldani: a *Hyperion*ban már megjelent nyolc darab sorrendje lényegében változatlan maradt, és a kötet közepére került, őket fogták közre a kötetbe fölvetett további szövegek. A GYEREKEK AZ ORSZÁGÚTON nyáriasan derült idillje áll majd a könyv élén, és a legkomorabb, szó szerint kísérteties BOLDOGTALANSÁG lesz a záródarab. A kézirat elejére Kafka ajánlást illesztett: „M. B.-nek” – később maga sem értette, miért nem írta ki a teljes nevet, hiszen barátsága Max Broddal nem volt titok –, és ezzel befejezte a munkát. Az egész persze a többi jelenlevő szüntelen társalgása közben ment végbe; őket ugyan nem tartották „méltónak” a rövidke szövegek elolvasására (amint ezt Felice Bauer barátságatlan gesztusként meg is jegyezte magának), amiért úgy vettek elégtételt, hogy versengve tettek tréfás javaslatokat a kézirat elküldésének legbiztosabb módjára. Az ilyesmiben aggályos Kafkát mindenfelől ugratták, Brod számára azonban szóba sem jöhetett, hogy a nehezen kiharcolt kéziratot kiadja a kezéből. Postatisztviselőként ő lesz a legalkalmasabb rá, hogy gondoskodik az elküldésről – ezt könnyű volt belátni. Ha elolvassuk Kafka gyötrelmesen boldogtalan naplóbejegyzéseit a következő napokból, úgy valóban kétségesnek tűnik, hogy a SZEMLÉLŐDÉS valaha is a könyvesboltok kirakatába kerül, ha Brod nem tartja rajta a kezét a legutolsó pillanatig.

Az egybegyűltek zenei szórakoztatása ezúttal is Brod fivére, Otto feladata volt, zongorázott egy keveset, aztán fáradtság vett erőt a jelenlevőkön, Brod mamája fesztelelenül szunyókált a heverőn, Otto a kályhánál, az apja a könyvespolcnál foglalatoskodott, a többiek még beszélgettek valamelyest az irodalomról. Felice jól tájékozottnak (még lehet, hogy csupán jól fölkészültnek) bizonyult, olvasta Brod ARNOLD BEER című regényét, sőt nekikezdett a NORNEPYGGE VÁRA címűnek is, de azt képtelen volt végigolvasni – Kafkának ismét elakadt a lélegzete, vajon ezt nem veszik-e sértésnek a vendéglátók –, de maga sem értette, hogy miért, tehát legközelebb ismét előveszi a könyvet. (Ez nem csupán udvarias szóvirág volt, mivel néhány hét múlva tényleg kérdéseket tett föl róla a szerzőnek, aki azonban egyáltalán nem érzett kedvet hozzá, hogy magyarázatokat fűzzön ehhez a könyvei közül legkevésbé cionista szellemű regényéhez.) Az estét Brod „igazgató úr” ostoba tréfája zárta, levett egy képesalbumot a polcra, hogy megmutassa Bauer kisasszonynak „*Goethét alsónadrágban*”. „*Ő még alsónadrágban is király*” – vágta rá emez, amire Kafka „*nyomást érzett a torkában*”. Felice sietve fölhúzta a cipőjét, közben Kafka az asztalra hajolva halkán arról biztosította a körülállókat, hogy a berlini lány „*sóhajra készletlen*” tetszik neki – igazán „*ostoba megjegyzés*” volt, látta be később.

El kellett kísérni a hölgyet a szállodájába, erre Brod apja ajánlkozott, továbbá Kafka, aki amúgy is szívesen választott hosszabb utat a hazatérésre. Többnyire élénk és igen éber volt ilyen késői órán, hosszú sétái az éjszakai Prága utcáin (amelyeket sokkal sötétebbnek kell elképzelnünk, mint a jelenkori nagyvároséit) legrégebb szokásai közé tartoztak. Aznap azonban figyelemre méltó változás történt vele; szótlánul sétált, de meglepő részleteket jegyzett meg magának Felice Bauerről – azt, hogy az előző éjjel hajnali négyig olvasott az ágyban, és a továbbutazáshoz sem csomagolt még össze –, ugyanakkor Kafka szórakozottnak tűnt, többször megbotlott a járdán, és lelépett a kocsútra, amikor pedig eljutottak a szállóhoz, a forgóajtónak ugyanabba a rekeszébe nyomakodott be, mint Bauer kisasszony. Az utóbbi megkérdezte, hol lakik – ez csak udvarias érdeklődés volt, hogy nem tett-e túl nagy kerülőt –, Kafka pedig meg volt győződve, hogy a postacímét akarja megtudni, mert hazatértét követően haladéktalanul levelezésbe szándékozik kezdeni vele a tervezett palesztinai utazásról. Ezt az utat az est folyamán többször is emlegette Kafka, mert attól félt, hogy senki sem gondolja komolyan, és most, a búcsú pillanatában, lélekjelenlétet erőltetve magára, még egyszer emlékeztetett a kézfogással megpecsételt ígéretre. Aztán becsukódott a szálloda fölvonójának ajtaja, és a hús-vér, a valóságos Felice Bauer teljes hét hónapra eltűnt.

Eddig tart ennek az emlékezetes estének külső története, amiről azért bírunk ennyire pontos tudomással, mert maga Kafka adott róla részletes leírást Felice-nek írott levelében – büszkén, némileg hiúan is dicsekedett a memóriájával, hogy az egy filmfelvevő pontosságával percről percre mindent megjegyzett. (Azért nem mindent: Felice nagy kalapjának színére rosszul emlékezett, és efölött csak nehezen tudott napirendre térni.) Hogyan fest azonban a belső történet? Brod sajnos nem örökölte meg, hogy ő miként élte át ezt az estét, szemében nyilván a SZEMLÉLŐDÉS bírt a legnagyobb jelentőséggel; alig távoztak a vendégek, mindjárt újra elolvasta, nagy élvezettel. Felice, ahogy később bevallotta, kimondottan „kellemetlenül” érezte magát, mivel olyan benyomása volt, hogy alig vesznek tudomást róla. Megerőltető dolog bekapcsolódni a társalgásba, ha – mint Brod operettje és Kafka írásai esetében – az ember nem tud hozzászólni a témához. Kafka egyébként sem keltett benne valami nagy érdeklődést, nem tartozott azok közé, akiket ismerni kell – legföljebb néhány prágai tartotta őt számon „iróként” –, és külsejével aligha tett mélyebb benyomást Felice-re. Kafka néhány év múltán csattanós bizonyítékot kapott erről: egyszer csak arra figyelmeztette Felice, hogy most van az évfordulója első találkozásuknak (míg ő állítólag még azt sem tudta, hány éve történt), viszont Felice azt már rég elfelejtette, hogy a szállóig kísérte a közben többször megbotló férfi.

Kafka élményei merőben mások voltak; az első pillanattól fogva mohón szívta magába az eleven részleteket, hipnotizáltan és önfeledten, igazán pokoli pontossággal hatolt be az idegen nő életébe.

„Felice Bauer kisasszony. Amikor augusztus 13-án elmentem Brodhoz, az asztalnál ült, és szinte cselédlánynak véltem. Nem is voltam egyáltalán kíváncsi, kicsoda, rögtön napirendre tértem fölötte. Csontos, üres arc, amely nyíltan viselte ürességét. A nyaka szabadon. Bebújós blúz. Egészen otthoniasnak látszott a ruházata, de később kiderült, hogy egyáltalán nem az. (Kicsit elidegenedtem tőle azáltal, hogy ilyen szorosan megközelítem a testét. Micsoda állapotban vagyok egyébként most, mindenestül minden jótól elidegenedve, és ráadásul még el sem hiszem. [...]) Csaknem törött orr; szőke, kicsit merev, jelentéktelen haj, erős áll. Akkor néztem meg először tüzetesebben, mikor leültem, és mikor már ültem, rendíthetetlen véleményem volt róla. Ahogy –”

Egy héttel később írja ezt a naplójában. Ökölcsapásként ható leírás (nyilván ilyennek érezhette Felice Bauer, özvegy Marassáné, amikor évtizedek múlva nyomtatásban olvashatta a naplót). Csaknem akként fest a dolog, hogy Kafka úgy érezte, csakis a férfiak által alkalmazott hagyományos eszköz, az erőltetetten szenttelen megfigyelés képes megszabadítani a folyvást irritáló érzéstől – hiszen önmagát szakítja félbe, és panaszkodik az „elidegenedésről”, amit át kellett élnie. Ekkor viszont az olvasóban támad irritáló benyomás. Föl kell tennie a kérdést, hogyan lehetséges „elidegenedni” egy csaknem teljesen idegen embertől? Komolyan remélte Kafka, ha úgy ír le egy női arcot, hogy minden *kifejezőkészséget* megtagad tőle, akkor ez a leírás közelebb visz ugyanehhez a nőhöz, akinek persze nincs más arca önmaga kifejezésére?

Evekkel korábban is megrajzolt már Kafka egész sor női arcképet, amelyeket úgyszintén szélsőséges pontossággal jellemez. Szenvedéllyel szívja magába, amit lát, nem elégszik meg a pusztán „benyomással”, hanem saját erejéből kívánja megformálni a látottakat. Egyik ilyesfajta igyekezete alkalmával tudatában volt annak az idegenségnek is, amely a nem rögzíthető rögzítése nyomán keletkezik.

„Midőn a doktornál várakoztam, egy gépírólányt néztem, és azon töprengtem, milyen nehéz még a megfigyelés során is meghatározni az arcát. Különösen a széthúzott, körös-körül a fejtől nagyjából egyenlő távolságra elálló hajzatnak és a többnyire túl hosszúnak látszó, egyenes orrnak a viszonya zavart. Az éppen egy aktát olvasó leány egyik feltűnőbb fordulatra csaknem megdöbbentett az a megfigyelés, hogy töprengésemmel idegenebb maradtam a lánytól, mintha a kisujjam hozzáért volna a szoknyájához.” (Naplóbejegyzés 1911. november 8-án.)

A lány szoknyáját érintő kisujj élmény volna, helyette azonban csak a képet őrzi meg a naplóíró. Megmutatkozik, hogy Kafkának az erotikát meghökkentően nélkülöző megfigyelése semmiképp sem védekező gesztus. Látásmódja nem érzelemmentesen, hanem *kétségbeesetten* pontos; megkísérli a látását (és annak nyomán a látottakkal kapcsolatos elmélkedését) olyan intenzívvé fokozni, hogy az már maga is *élménnyé* lényegüljön át. De a gondolat teremtette viszony soha nem lehet az elgondolt viszonynál több. A nő közelségének Kafka által vágyott átélése testiség nélkül nem kényszeríthető ki, egyetlen közeg sem képes helyettesíteni a kinyújtott kezét. Az öt éve keletkezett és azóta kétszer megjelent, AZ UTAS címet viselő írás, amely bekerült a SZEMLÉLŐDÉS című kötetbe is, erre a törekvésre irányuló parancsként mutatja meg annak végletesen hamis voltát.

„Állok a villamoskocsi peronján, és tökéletesen elbizonytalanodom, mi is a helyem ezen a világon, ebben a városban, családom körében. Azt sem tudom még csak körülbelül sem megmondani, miféle jogos igényeket támaszthatnék ebben-abbban a vonatkozásban. Nem tudom megvédeni a helyzetemet: hogy itt állok ezen a peronon, ebbe a szíjba kapaszkodom, ezzel a kocsival vitetem magam, hogy az emberek kitérnek a kocsi elől, vagy megállnak a kirakatok előtt. Senki nem is kíván tőlem ilyesmit, ez azonban már mindegy.

Megállóhoz közeledik a villamos, egy lány, leszálláshoz készülődve, odaáll a lépcső közelébe. Olyan élesen magam előtt látom, mintha érintettem volna. Fekete ruha van rajta, szoknyaráncai szinte nem is mozdulnak, blúza feszes, a blúz gallérja fehér, apró szemű csipke, bal kezével a kocsi falának támaszkodik a lány, jobbában az esernyő, felülről a második lépcsőfokot érinti hegyével. Az arca barna, kétoldalt kissé benyomott orra gömbölyűen, szélesen zárul. Barna haja tömördek, a szél összekuszálta jobb halántékán a kis fürtöket. Füle kicsiny és korántsem elálló, mégis, mint-hogy közel állok hozzá, látom a fülkagyló egész hátsó részét és az árnyékot a tövénél.

Azt kérdezem magamtól akkor: hogyan lehetséges, hogy ő nem csodálkozik magán, hogy a szája nem nyílik ki, és nem mond efféléket?”

Ez a nagyítólelencsével tágult pupillájú „utas” még nem fogta föl: megöli azt, amiről úgy hiszi, hogy elevenen magába fogadta. Látásmódjával nem csupán megfagyasztja, de darabokra is szedi a „tárgyat”. Ha valóban megérintette volna a lányt, akkor nemcsak „élesen látná”, hanem az számára több és más is volna. Ehelyett nem a valóságot sikerült megragadnia, hanem valamiféle száraz por maradt a kezében, aminek csupán gondolati szinten van némi köze a realitáshoz, hogy valóságos élményről már ne is beszéljünk. Ennek a melléfogásnak komikumája AZ UTAS soraiban az első és a második bekezdés közti szintkülönbségből fakad: ha ez a testetlen „én” egyáltalán nem áll két lábbal a földön, nem tudja, miért és mi végre él, voltaképp tehát mint valami kiméra bolyong a világban, akkor nem keltheti valóságos életre egy idegen lány hajfűrtjeinek bármilyen pontos megszámlálása.

Van még további meghökkentő is Kafkának Felice Bauerről adott leírásában: a „*rendíthetetlen vélemény*” szóösszetétel. Némely magyarázó akként értelmezte ezt, mintha Kafka már az első pillanatban elhatározta volna, hogy ebben a nőben saját képét rajzolja meg, őbelőle csinál színpadot, ahol az önmagából formált magányos alakok mozognak. Nincs ennél hamisabb magyarázat. Épp ellenkezőleg, Kafka azért idézi föl a tudatosításnak ezt a módját, mivel ítélete – „*cseledelem*”, „*üresség*” stb. – pontosan visszájára fordult azon az estén, és nem csupán ez az ítélete, de ő maga is igen erősen „*megrendült*”. Végül is már napok óta nem megy ki a fejéből ez az idegen nő, aki fölött elhamarkodottan „*tért napirendre*”, és ezzel egyértelműen megszegyenült előtte.

Szerelmes volt-e Kafka? Az első pillantásra szerzett benyomás alapján semmi eset sem, az első találkozás keltette benyomás alapján viszont bizonyosan; mindkét benyomást hosszasan őrizte magában. Alig ismert önmagára, mivel úgy viselkedett, akár egy szerelmes iskolás fiú. Már a szálloda felé menet – amikor is elfogta az „*az amúgy sem ritkán jelentkező kába állapot, amelyben csak egyvalamit ismerek fel világosan: a saját haszontalanságomat*” – eljátszott a gondolattal, hogy kapcsolatot létesít. Levélváltás járt az eszében – ezért is értette félre a lakáscímére vonatkozó kérdést –, egyúttal azonban „*bizonytalan szándékképpen*” azt latolgatta, hogy másnap reggel virágcsokorral fog várakozni a pályaudvaron, ami csak félelmén bukott meg, nehogy már az első lépésnél vetélytárs állja útját: a Lindström cég prágai leányvállalatának vezetője, akinek társaságában Bauer kisasszony az előző nap a Hradcsinra látogatott, és aki valószínűleg szintén ki fog menni a pályaudvarra. Egyébként is, hol lehetne olyan korán reggel virágot vásárolni. Mindez valóban nagyon hasonlított egy szerelmes iskolás fiú gondjaihoz. (Kafka borzasztóan örült, amikor megtudta, hogy Felice munkaadójának ezt a prágai leányvállalatát csupán kitalálta, valójában az Adler cégről volt szó, amely valószínűleg bizományban árusította a Lindström-termékeket.)

Amikor másnap bement a hivatalába, Kafka rögtön sürgős kérést intézett Brodhoz küldönc útján: nézze át még egyszer írásainak sorrendjét, mert ő maga „*a darabok elrendezésekor a kisasszony befolyása*” alatt állt. (Valójában oda sem figyelt. Még ki sem szedték a kéziratot, de ő már elfelejtette a sorrendet.) Megint más szemléletű szerzőt mutat az Ernst Rowohltnak ugyanaznap írott kísérelőlevél. Ezt az itt föl villanó okos öntudatot korántsem volnánk hajlamosak föltételezni Kafkánál az elmúlt hetek gyötrődése után. „*Itt küldöm Önnek a kis prózai munkát, melyet látni kívánt; e darabokból bizonynal összeáll már egy könyvecske. Ahogy e célból egymás mellé rakosgattam őket, dilemma gyötört: felelősségérzetet nyugtassam meg inkább, vagy engedjek a vágyának, hogy az Ön szép könyveinek sorában magam is könyvhöz jussak. Bizonyal nem volt mindenütt helyes a döntésem. Most azonban természetesen boldog lennék, ha dolgaim legalább annyira megnyernék a tetszését, hogy kinyomta-*

tásukra vállalkozna. Végül is a legnagyobb gyakorlottsággal és értéssel sem lehet a dolgok gyengéjét mindig első pillantásra észrevenni, hiszen az írók legkiterjedtebb individualitása éppen abban áll, hogy mindegyikük a maga módján leplezi fogyatékoságait.”

Pár nap múltán azonban beáll a lelki visszahatás. *„Csak küldené vissza Rohwolt[!], és zárhatnék be újra mindent, s tehetném meg nem történtté, hogy csak annyira boldogtalan lehessenek, mint azelőtt.”*

Kafka teljesen elvesztette az egyensúlyát. Megint sok időt töltött ágyban, szenvedett a keléseitől, nem tett jót neki, hogy naplóit olvasgatta, naphosszat olvasta Lenzet, hogy *„észre térjen”*, és meditált tovább a berlini kisasszonyról. Még nem vetette el a virágcsokorral kapcsolatos ötletet. Felice Bauer ugyanis Budapestről hazafelé meg fog állni Breslauban, ennek időpontját nagyjából ismerte Kafka. Nem lehetne vajon megkérni a jungbrunneni ismerőst, a Breslauban lakó dr. Schillert, hogy adjon át egy virágcsokrot Felice-nek? Hamar ki fog derülni, hogy Kafka ezúttal és talán életében először nem félt a szokatlan eljárástól, sőt kész volt mindent föltenni egyetlen lapra.

Egyelőre azonban fölülkerekedett megszokott óvatossága. Egyetlen hibás lépés mindent elronthat. A dolog azonban úgy állt, hogy épp most – és saját közreműködése nélkül – inogni kezdett az a keskeny felület, amelyen nap mint nap védte meg magát egzisztenciális szabadságát. Külső események gyors egymásutánban gondoskodtak arról, hogy amióta Felice Bauerrel találkozott, képtelen legyen elhessegetni az újfent a házasság, a család és az apaság körül vadul kavargó gondolatait.

Azzal kezdődött, hogy augusztus végén pár napos látogatásra érkezett Alfred Löwy, *„a madridi nagybácsi”*, aki Kafka szemében most inkább, mint valaha példamutató személyiségnek számított. Löwy, bár karriert csinált, sőt Theodore Roosevelttel amerikai elnök is kezét szorított vele, ami megszerezte neki a prágai Kafkáknak, köztük Franznak is az elismerését, megmaradt agglegénynek, lemondott tehát a családi élet melegéről meg arról, amit az többletként ad az élet értelméhez. Alfred életvitele Kafka számára azt az alapvető kérdést vetette föl, hogy a siker vagy az önigazoló helytállás valamely formája – a jelen esetben a hivatás terén – képes-e vajon semlegesíteni a rettegést az élethossziglan tartó agglegénység okozta boldogtalanságtól. Másképp fogalmazva: egyáltalán létezik-e sorsával *elégedett* agglegény? Néhány napig tartó habozás után, úgy tűnik, nagyon is egyértelműen faggatta erről a nagybátyját, minthogy a leg súlyosabb aggodalmát igazoló választ részletesen följegyezte a naplójában. Példaképpen a nagybácsi egy drága panzióról mesélt, ahol gyakorta vacsorázik, mindig ugyanazon előkelő vendégek jelenlétében:

„Már jól ismerem mindnyájukat, mikor leülök a helyemre, üdvözlök mindenkit, egyébként nem szólok egy szót sem, mert kellelten hangulatban vagyok, csak a végén búcsúszom el megint mindenkitől. Aztán itt találok magam egyedül az utcán, és igazán nem tudom, mire volt jó ez az este. Hazamegyek, és fájlalom, hogy nem nőültem meg. Természetesen ez aztán elhomályosul, akár végiggondolom, akár szertefoszlanak a gondolatok. De alkalomadtán visszatérnek.”

Egy héttel később Kafka másvalakivel is találkozott, akinek példáját szintén szívesen követte volna: családjának vendége volt egy Hugo Löw nevű jogász, aki már összekapolta a bőröndjét, hogy kivándoroljon Palesztinába *„1200 koronával”* (tehát körülbelül négy hónapi fizetéssel), ahogy Kafka irigy csodálattal följegyezte. Mit ért ehhez képest a Palesztinában eltöltendő nyári szabadság kézfogással nagyszerűen megpecsételt ígérete?

Aztán két nap múlva, szeptember 14-én ünnepelte 60. születésnapját Hermann Kafka; el lehet képzelni, milyen szolgálai hódoltak a családfőnek a hozzátartozók, és

milyen érzésekkel vett részt a fia a felköszöntők kórusában. A házassággal kapcsolatos, épphogy ébredező és homályosan nyugtalanító gondolatait mennyire semminek érezhette apja zajosan paternális közelében, amely elől éppen azon a napon teljességgel lehetetlen volt visszahúzódnia. Hogy teljes legyen a szenvedése, másnap újabb családi ünnepségre, Valli húga eljegyzésére került sor, amely átmeneti csúcspontját képezte a hagyományos zsidó szokások szerint már hónapok óta tartó házassági előkészületeknek. E sürgés láttán a családi élet problémáinak kimondottan ellenséges halmazzá kellett összesűrűsödni Kafka fejében. Nála ritkaságszámba menő vérfertőző gondolatokat, valamint egy cím nélküli verset jegyez föl, mely utóbbi egyértelműen bizonyítja, hogy a következő hétvégén megszülető elbeszélésének, AZ ÍTÉLET-nek ötlete titokban megfogant már.

*„A tompultság
mély gödréből
fényre jövünk
új erővel*

*sötéturak
s kívárvuk míg
a gyerekek
elgyöngülnek”*

Másnap este Brodékhoz menekül, noha Max Felix Weltsch társaságában elutazott. Nyilvánvalóan csalódást okozott neki, hogy Adolf Broddal sem találkozott, de inkább Max anyjával unatkozott, semhogy otthon el kelljen viselnie ünnepi hangulatban levő családját. Képtelen volt megnyugodni, úgy érezte, hogy folyvást erősödő lárma tör fel belőle, napok óta, alighogy lefekszik, egy képzeletbeli levél mondatai kezdenek újból és újból formálódni benne, olyan levélí, amelynek az a feladata, hogy alapjában változtassa meg ezt a nyomorúságos életet. Végül szeptember 20-án, pénteken – néhány órával a zsidó engesztelő ünnep, a Jom Kippur beállta előtt – elviselhetlenné fokozódik a feszültség, és az elképzeltből mintegy automatikusan valóság lesz, konkrét elhatározás. A szokásos hatórai irodai munka után Kafka nem megy haza, hanem írógéphez ül, befűzi a Munkás Balesetbiztosító levélpapírját (valamint a különleges alkalomhoz illően a másolópapírt is), és lassan elkezd kopogtatni a számára szokatlan írógépen: *„Mélyen tisztelt Kisasszony! Mivel könnyen megeshet, hogy már egyáltalán nem is emlékszik rám, még egyszer bemutatkozom: Franz Kafkának hívnak...”*